

MIJN BOEKHANDEL IN CAÏRO

Nadia Wassef

Mijn boekhandel in Caïro

Uit het Engels vertaald
door Lette Vos

DE GEUS

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van
het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel *Shelf Life – Chronicles of a Cairo Bookseller*,
verschenen bij Farrar, Straus and Giroux
Oorspronkelijke tekst © Nadia Wassef, 2021
Nederlandse vertaling © Lette Vos en De Geus bv, Amsterdam 2022
Co-uitgever Oxfam Novib, Den Haag
Omslagontwerp Paul Pollmann, gebaseerd op een ontwerp van
Little, Brown Book Group
Omslagillustratie © oversnap/iStock
Typografie binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk

ISBN 978 90 445 4533 3

NUR 320

*Voor Ramzi en Faiza, die het allemaal mogelijk hebben gemaakt.
Voor Hind, die elke hartslag hoort.
Voor Zein en Layla. Ik heb mijn best gedaan.*

NOOT VAN DE AUTEUR

Hoewel ik hier en daar een naam heb aangepast is dit een waargebeurd verhaal.

‘Waar je in een stad van geniet zijn niet de zeven of zevenenzeventig wonderen die erin staan, maar de antwoorden die je er vindt op je vragen.’

– Italo Calvino, *De onzichtbare steden*

‘Zolang je je hart volgt, raak je nooit de weg kwijt.’

– Egyptisch gezegde

INHOUD

Voorwoord	13
1. Het café	21
2. <i>Egypt Essentials</i>	49
3. Koken & Bakken	74
4. Business & Management	98
5. Zwangerschap & Opvoeding	136
6. Klassiekers	166
7. Kunst & Design	195
8. Zelfhulp	223
Epiloog	251
<i>Dankwoord</i>	261

VOORWOORD

Ik was zeven toen Anwar Sadat in 1981 door leden van de Egyptische Islamitische Jihad werd neergeschoten en vicepresident Hosni Moebarak de macht greep. Toen diezelfde Moebarak in 2011 gedwongen aftrad was ik zevenendertig, had ik tien boekhandels opgezet, honderdvijftig werknemers onder me, twee masterdiploma's op zak, een ex-man (die ik verder als de Eerste zal aanduiden), een tweede man (de Tweede) en twee dochters.

Maar ons verhaal begint ver vóór de Egyptische Revolutie van 2011 en de golf van opstanden die bekendstaat als de Arabische Lente. Ik heb het grootste deel van mijn leven op Zamalek gewoond, een eiland in een rivier die is omgeven door woestijn; de coördinaten zijn 30 graden noorderbreedte en 31 graden oosterlengte. De wijk, die bij West-Caïro wordt gerekend, ligt midden in de Nijl. Volgens de overlevering is Caïro vernoemd naar de planeet Mars, *Al-Naim al-Qahir* in het Arabisch, die op de dag dat de stad werd gesticht dominant was. De stad wordt ook wel *Al Qahira* genoemd, de vrouwelijke vorm van 'overwinnaar'.

Aan de drukste voetgangers- en verkeersader van Zamalek, de 26 julistraat, staan twee zustergebouwen, de Baehler Mansions genaamd. De hoge plafonds, binnenplaatsjes en orna-

menten in het stucwerk doen vermoeden dat het een luisterrijke geschiedenis kent. Er zijn airconditioningsunits aan de balkonhekjes gemonteerd, er steken losse kabels uit het gebouw waar stof en papiertjes achter blijven haken en in de zinderende hitte hangt was te drogen. Aan weerszijden van de straat zit een rits winkels: antiekhandel Nouby, koffiehuis Cilantro, Pizza Thomas, de Bank of Alexandria en in het pand met grote etalageruiten op de hoek zit Diwan, de boekhandel die mijn zus Hind en ik in maart 2002 begonnen. In de jaren daarna openen we verspreid over Egypte nog vijftien andere filialen (en sloten er zes weer), maar die waren qua inrichting en sfeer stuk voor stuk geënt op deze winkel, ons vlaggenschip en visitekaartje, ons eerste kind.

Hind en ik kwamen op een avond in 2001 op het idee voor Diwan tijdens een etentje met goede vrienden van ons, Ziad, Nihal en haar toenmalige man Ali. Iemand stelde de vraag: als je één ding zou kunnen doen, wat zou dat dan zijn? Hind en ik gaven hetzelfde antwoord. Dan zouden we een boekwinkel beginnen, een primeur in Caïro. Onze vader was niet lang daarvoor overleden aan een meedogenloze spierziekte. We lazen al ons hele leven gretig en hadden zodoende troost gezocht in boeken, maar er waren geen moderne boekhandels in onze stad. Nadat Egypte tientallen jaren gebukt was gegaan onder een onmatig socialistische regering was de hele boekenbranche rond de millenniumwisseling opgedroogd. Vanaf het moment dat Gamal Abdel Nasser als tweede president van ons land aan de macht kwam, gevolgd door Anwar Sadat (als derde) en vervolgens Hosni Moebarak (als vierde) ving de overheid het groeiende bevolkingsoverschot zo slecht op dat het land al gauw kampte met corruptie, grootschalig analfabetisme en een verslechterde infrastructuur. Om alle mogelijke kritiek de kop in te drukken trokken deze regeringen telkens weer

de regie over cultuuruitingen naar zich toe. Schrijvers traden gedwongen in dienst van de staat; de literatuur werd door de jaren heen meerdere keren langzaam de nek omgedraaid door de bureaucratie. Weinig Egyptenaren leken zich voor lezen en schrijven te interesseren. In deze culturele droogte een boekhandel beginnen klonk als een onmogelijke onderneming – maar ook een broodnodige. Tot onze verrassing reageerden onze tafelgenoten enthousiast. Die avond werden wij met z'n vijven zakenpartners: Ziad, Ali, Nihal, Hind en ik. De maanden daarna waren we onophoudelijk aan het discussiëren, netwerken en plannen. Toen gingen Hind, Nihal en ik daadwerkelijk aan de slag. En door onze gedeelde arbeid werden we werkzussen, de drie Diwandames.

Qua persoonlijkheden zijn Hind, Nihal en ik totaal verschillend. Hind is een teruggetrokken, uitermate loyaal iemand, Nihal is spiritueel en ruimhartig en ik ben een doener. Binnen het bedrijf probeerden we boven onszelf uit te stijgen, wat meestal mislukte. We verdeelden de taken aan de hand van onze voorkeuren en talenten: Hind en ik waren beter met boeken, Nihal was beter met mensen. Ons werk bevond zich altijd in een grijs gebied tussen verschillende domeinen, maar wat ons bond was de liefde voor taal. We stopten al onze tijd en aandacht in woorden. We waren trots op de Egyptische cultuur en wilden daar graag een breed publiek mee laten kennismaken. Zonder ondernemingsplan, zonder opslagruimte en zonder angst stortten we ons erin. Het feit dat we niet gekwalificeerd waren gaf lucht; we hadden geen idee voor welke uitdagingen we zouden komen te staan. We waren nog jong: ik was zevenentwintig, Hind dertig en Nihal veertig. De twintig jaar daarna sleepten we elkaar door huwelijken, scheidingen, zwangerschappen en sterfgevallen heen. Samen zochten we oplossingen voor de problemen die je binnen een patriarchale

samenleving als vrouw met een bedrijf voor je kiezen krijgt, van omgaan met intimidatie en discriminatie tot het omkopen van vervelende ambtenaren, en op een gegeven moment kenden we de Egyptische censuurwetten van achteren naar voren.

We wisten van begin af aan dat onze boekhandel geen aandelen aan vroeger tijden mocht worden, maar aan alle kanten nut en diepgang moest uitstralen. Achter alles moest een idee zitten, te beginnen met de naam. Op een middag hoorde onze moeder Faiza beleefd aan hoe Hind en ik met dit dilemma zaten te worstelen. Ze was niet bepaald onder de indruk van onze suggesties en wilde bovendien graag verder eten, dus offerde ze 'Diwan'. Ze somde alle mogelijke betekenissen van het woord op: het kon een Perzische of Arabische dichtbundel aanduiden, een ontmoetingsplaats, een pension, een ligbank of een hoge ambtenaar, en 'Diwani' is een Arabische vorm van kalligrafie. Ze zweeg even en voegde er toen nog aan toe dat het woord in het Arabisch, Engels en Frans bovendien hetzelfde wordt uitgesproken. Ze richtte zich weer op haar eten, voor ons het teken om op te hoepelen.

Met onze naam op zak durfden we Nermine Hammam te benaderen, een grafisch ontwerpster die beter bekendstond als Minou, met de vraag of zij ons wilde helpen er een gevestigde naam van te maken. Ze had een gevat, vlijmscherp gevoel voor humor en een wijze glimlach. Minou vroeg Hind, Nihal en mij om Diwan te omschrijven alsof het een persoon was. Wij antwoordden dat Diwan een zij was, en dat we het volgende over haar te vertellen hadden:

Diwan is ontstaan in reactie op een wereld waarin niemand meer geeft om het geschreven woord. Ze werd geboren op 8 maart 2002 – toevallig Internationale Vrouwendag. Ze is groter dan de fysieke ruimte die ze in beslag neemt. Ze laat

iedereen binnen en in zijn of haar waarde, ongeacht hun verschillen. Ze nodigt haar klanten uit om nog even in het café te blijven hangen, zoals het een goede gastvrouw betaamt. In principe is ze tegen roken; ze weet dat het in haar thuisland op maar weinig plekken verboden is, maar ze is vastberaden daar verandering in te brengen. Haar streven is nobeler dan haar omgeving toelaat. Ze is integer, maar straft diefstal niet zonder meer af. Ze is eerlijk en maakt graag korte metten met wie dat niet is. Ze houdt niet van getalletjes. Ze houdt niet van de zwart-witte wereld om haar heen en heeft zich voorgenomen die boek voor boek een beetje mooier te maken. Ze vindt de begrippen noord, zuid, oost en west maar beperkend, dus ze biedt boeken in het Arabisch, Engels, Frans en Duits aan. Ze brengt mensen en ideeën samen.

Minou vertaalde onze beschrijving naar een logo. Ze schreef D-I-W-A in een grillig zwart lettertype en plakte daar een Arabische N achter. Die laatste letter – waarmee ze zinspeelde op de taalkundige principes *nuun al-niswa* en *nuun al-inath* – duidt het geslacht van werkwoorden en zelfstandige en bijvoeglijk naamwoorden aan. Minou omringde het woord met *tashkil*, onze diakritische tekens.

Minou ontwierp niet alleen een logo, maar ook een merk dat verder kon groeien en doorontwikkelen. Ze verzoon manieren waarop we Diwan konden verspreiden: tasjes, boekenleggers,

ansichtkaarten, kaarsen, inpakpapier, pennen, potloden en behang. Op een gegeven moment golden de tasjes van Diwan in Caïro als een cultureel statussymbool. Toen ik later weleens iemand met een tasje van ons in Londen zag lopen of in New York in de metro zag staan, was het telkens alsof er een stroomschok door me heen ging.

In de twee jaar na de Revolutie, toen de Moslimbroederschap aan de macht kwam, veranderde Caïro in een stad die ik amper meer herkende, waardoor ik steeds sterker overwoog om er weg te gaan. Het was een pijnlijk vooruitzicht, maar nadat ik Diwan jaren had moeten runnen in de chaos die de Revolutie teweeg had gebracht was ik opgebrand. Ik besepte steeds meer dat ik in Caïro alleen nog bestond als eigenaar van een boekhandel, dat ik me daar nooit aan die rol zou kunnen onttrekken. Dus na veertien jaar sloven voor de winkel moest ik er een punt achter zetten – ik gaf mijn rol als mededirecteur van Diwan op. Nadat ik een tijdje met de Tweede in Dubai had gewoond, verhuisde ik met mijn dochters Zein (van zestien) en Layla (van veertien) naar Londen. Nu sta ik weliswaar niet meer aan het hoofd van Diwan – dat heeft Nihal overgenomen –, maar in gedachten keer ik toch steeds weer terug naar die jaren, met een mengeling van verlangen en opluchting.

Hind, mijn zielsverwant en reddende engel, heeft het nooit over die tijd; zij zwijgt liever dan dat ze herinneringen ophaalt.

Met Diwan schreef ik een liefdesbrief aan Egypte. De boekhandel vormde een essentieel onderdeel van mijn zoektocht naar mezelf, mijn Caïro en mijn land, en was daarin een stuwende kracht. En nu schrijf ik met dit boek een liefdesbrief aan Diwan. In elk hoofdstuk breng ik een deel van de winkel in kaart, van het café tot de afdeling zelfhulpboeken, en portretteer ik de mensen die er zoal rondliepen: collega's, vaste klanten, dro-

mers, dieven, vrienden en familie, iedereen die Diwan als een tweede thuis beschouwde. Wie liefdesbrieven schrijft weet dat je er nooit het gewenste resultaat mee zult behalen. Je probeert tevergeefs het ongrijpbare in woorden te vatten. Je probeert alsmaar het onontkoombare einde uit te stellen, terwijl je weet dat aan alles een einde komt. Dus kies je ervoor om dankbaar te zijn voor de tijd die je gegund is, hoe kort ook.